

BIROKRATSKA LATOVŠČINA IN EVFEMIZMI: JEZIKOVNO MASKIRANJE DRUŽBENIH RESNIC

Nataša Logar

Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

UDK 811.163.6'276.45

V prispevku utemeljujemo razloge za ločeno obravnavo izrazov birokratske latovščine. Gre namreč za pojav, ki je po kombinaciji (a) motiva za nastanek, (b) predmeta, ki ga poimenuje (osebni : družbeni pojav), in (c) posledic, ki nastanejo ob njegovi neuporabi, drugačen od evfemizmov ter izrazov jezikovnopolitične korektnosti, med katere ga v zadnjem obdobju prištevajo raziskave slovenskega gradiva.

birokratska latovščina, prekrščevalstvo, evfemizem, politična korektnost

The paper explains why the analysis of double-speak should be separated from that of euphemisms and expressions of political correctness, whereas some researchers of Slovene have regarded all three phenomena as identical. What differentiates double-speak from the other two is a combination of (a) the motive for its formation, (b) the object it refers to (personal vs. social phenomenon), and (c) the consequences of its non-usage.

double-speak, lexical »rebaptism«, euphemism, political correctness

1 Uvod

Večje spremembe v družbi, med njimi tudi političnoideološke in družbenosistemске, se vedno odražajo v jeziku skupnosti, ki spremembe doživlja. Jezik je pri tem lahko celo sam ena od (zlorabljenih) poti do (včasih samo navideznih – le izraznih, ne pa tudi vsebinskih) sprememb družbenih razmerij in stvarnosti. Naloga jezikoslovja je spremljanje takih jezikovnih pojavov in kritično odzivanje na njihove neutemeljene ter skrajne oblike ali pa strokovno utemeljeno soglašanje, če je poseg v jezik upravičen. Trije taki leksikalni pojavi še posebej izstopajo: tvorba izrazov birokratske latovščine, evfemističnih izrazov in izrazov jezikovnopolitične korektnosti.

Spomnimo se znanega nedavnega primera: ko je 11. novembra 2015 Slovenska vojska po sklepu Vlade Republike Slovenije na meji z Republiko Hrvaško začela postavljati žičnato ograjo s pojasnilom, da »gre začasne tehnične ovire, ki so namenjene izključno usmerjanju begunskih tokov« (Li. 2015), je postala *tehnična ovira* v le nekaj dneh medijsko najbolj znan in zasmehovan primer zakritega birokratskega izražanja (npr. Radmilović 2015; Vežjak 2015; Nežmah 2015; Gaube, Škerl Kramberger 2015; Lesničar Pučko 2015). Novinarji ter drugi kolumnisti in komentatorji so ob vladni izraz *tehnična ovira* (pa tudi, čeprav redkeje, *tehnična prepreka*, *tehnično usmerjevalno sredstvo*) izrecno sopostavljali izraze *ograja na meji*, *ograja iz*

bodeče žice, žičnata ograja, britvična ograja, kot britev ostra žična ograja, prepreka, posuta z žiletkami, ipd., s katerimi so neposredno poimenovali, celo opisali resničnost predmeta, za katerega je šlo, in se tako uprli sprejetju »uradnega besednjaka oblastnikov« (Vezjak 2015).

Jezikoslovna kritika leksikalnega sprenevedanja, ki je bila zelo živahna v razmerju do birokratske latovščine v t. i. samoupravni slovenščini (npr. Gradišnik 1981; Moder 1984; Toporišič 1991; Gjurin 1991), je v zadnjih dveh desetletjih skoraj zamrla – in to kljub temu, da so poimenovanja, kakršno je *tehnična ovira*, tudi v novem družbenem sistemu še vedno prisotna. Tvorba sodobnih izrazov birokratske latovščine je v primerjavi s tistimi iz preteklega obdobja sicer namerno bolj prikrita (in *tehnična ovira* je v tem smislu pač zelo očiten spodrseljaj), kar je lahko eden od razlogov za umanjkanje jezikoslovnokritičnih analiz tega leksikalnega pojava. Drugi razlog – in tega želimo tu preseči – pa je v drugačnem novejšem tipološkem uvrščanju izrazov, ki so jih slovenski jezikoslovci v preteklosti razpoznali kot birokratsko latovščino – tj. v uvrščanju izrazov birokratske latovščine v skupino evfemizmov in izrazov jezikovnopolične korektnosti. Prekrivno razumevanje navedenih terminov je v slovenskem prostoru v zadnjem času razvidno zlasti v analizah evfemizmov (npr. Rojc 1995; Obid 2007; Bojnec 2011; tudi v Androjna 2011, čeprav tu v okviru jezikovnopolične korektnosti), povzroča pa ga v glavnem vpliv angleške slovanske literature (npr. Lutz 1989; Ayto 1994; Rawson 2003; Wasserman, Hausrath 2006; Holder 2008). Ker neločevanje še dodatno prispeva k neopaznosti sodobne birokratske latovščine in občutku njenega neobstoja, jo bomo skušali v prispevku bolj natančno razlikovalno opredeliti v razmerju do ostalih dveh sorodnih skupin.

2 Birokratska latovščina : evfemizmi : izrazi jezikovnopolične korektnosti

2.1 Birokratska latovščina

Leksikalni del »jezika birokratskih odklonov« (Štefanič 1985), ki mu bomo tu rekli izrazi birokratske latovščine, seveda ni samo značilnost socialistične družbe in ni samo pojav iz preteklosti. William Lutz, znan raziskovalec ameriške birokratske latovščine, v angleščini večinoma poimenovane *double speak*¹ (npr. Pei 1973; Lambdin 1981; Ganduci 2009), je v uvodu v svoj prispevek iz leta 1990 zapisal:

Kmetje na svojih farmah nimajo več krav, pujsov, kokoši ali drugih živali, temveč imajo v skladu z ameriškim ministrstvom za kmetijstvo »živalske enote, ki jedo žito« [*grain-consuming animal units*] (in v skladu z davčno reformo iz leta 1986 živijo v »enonamenskih kmetijskih zgradbah« [*single-purpose agricultural structures*], ne v hlevih in kokošnjakih). (Lutz 1990: 254)

Če bi iz navedenega sklepali, da državni uradniki nova poimenovanja tipa *krava > živalska enota, ki jé žito*, tvorijo zato, da »olepšajo nekaj grdega, negativno spremenijo v pozitivno, neprijetno v privlačno ali vsaj sprejemljivo« (Lutz 1990: 254), bi bil tak opis birokratske latovščine sicer pravilen, vendar pa bi hkrati ustrezal tudi

¹ Gre za asociacijo na Orwellov novorek iz romana *1984* (Wasserman, Hausrath 2006: XI).

evfemizmom (gl. v nadaljevanju). Zato je treba pojav, ki nas zanima, razumeti ožje: izrazi birokratske latovščine resda lahko olepšujejo neprivlačno vsebino, a so tvorjeni predvsem zato, ker se skuša njihov tvorec z njimi izmakniti odgovornosti za slabe, nepravilne ipd. negativne družbene pojave, odgovornost prenaša na druge ali jo zanika, in/ali da z izrazi, ki so videti zelo tehnični, zakrije povezavo z resničnostjo – da torej sporočilo, ki bi ga naslovnik razumel, spremenijo v sporočilo, ki ga naslovnik ne razume (povsem) (prav tam: 254–255). Ob večjih družbenih spremembah v ospredje stopi še en motiv za preimenovanje družbene resničnosti: političnoideološki (Toporišič 1991: 191–192). V slovenskem jezikoslovju je nastajanje tega dela birokratske latovščine znano kot prekrščevalstvo.

2.1.1 Prekrščevalstvo

Toporišič (1991: 192–193):

Zdi se mi, da sem pri nas prvi odločno opozoril še na »prekrščevalstvo«, ko sem [leta 1980/1981²] npr. pisal: »Preimenovanih je bilo veliko stvari v upravi, politiki, imenstvu, besedju, tičočem se verskih zadev ipd. Tako je npr. čuvar političnega, prometnega in npravstvenega reda preimenovan iz *orožnika* in *policaja* v *miličnika* [...]«, *občino* [se je] prekrsti[lo] v *krajevni odbor*, s splošnim prilastkom *ljudski*: *krajevni ljudski odbor*. Seveda se mora zdaj zavreči tudi *župan*: ta postane *predsednik krajevnega ljudskega odbora*.

Enako je prekrščevalstvo utemeljeval Korošec (1992: 789), namreč, da gre za izključno ideološko motiviran pojav, ki

posega v besede prek resničnosti, navadno tako, da jo kratko malo ukinja, ne priznava, in s tem ne priznava besed, ki se na to resničnost nanašajo. [...] Za prekrščevalstvo [...] je značilno, da njegovi nosilci opravljajo to dejavnost v slepi veri, da se ravno z njimi začenja novo štetje in da pred njimi ni bilo nič ustreznega, tako da »novo resničnost«
smejo tudi poimenovati na novo.

Do tako motiviranih sprememb slovenske leksike je prišlo tudi v začetku 90. let 20. stoletja (gl. npr. poimenovanja *častnik*, *podčastnik*, *desetnik* in *stotnik* v navedenem Koroščevem prispevku), vendar pa ne v tako velikem obsegu, kot se je to zgodilo v prejšnjem družbenem sistemu.³ Morda se ravno zato zdi, da tudi siceršnje (v primerjavi s prekrščevalstvom manj skrajne oblike) birokratske latovščine ni več.

2.2 Birokratska latovščina : evfemizmi

Evfemizmi so poimenovanja, s katerimi se izognemo izrazu, ki nekaj neprijetnega ali neprimernega poimenuje neposredno (Enright 1985; Dąbrowska 1993). Povezani so z različnimi temami (predvsem tabu temami): starostjo, boleznimi, telesnimi hibanji in funkcijami, spolnostjo, kontracepcijo, nezakonskimi otroki, splavom, oblačili, raso, suženjstvom, kriminalom, delom, revščino ipd. (npr. Ayto 1994; Rawson 2003; Holder 2008). Za razliko od birokratske latovščine so evfemizmi primarno izraz

² Med drugim v *Jeziku in slovstvu* 1980/1981, 193–199.

³ O razsežnostih političnoideološkega poseganja v jezik in njegovih posledicah za standardizacijo drugih jezikov bivše Jugoslavije v tem času gl. npr. prispevek Požgaj Hadži, Balažič Bulc 2015.

vljudnosti in spoštljivosti (Lutz 1990: 255). Vezani so na osebne pojave, okoliščine ter dogodke in nastajajo v izogib izrazom, zaradi katerih bi bilo naslovniku lahko nerodno.⁴

Kot smo nakazali že v uvodu, v več angleških slovarjih evfemizmov ter v drugi literaturi (npr. Cour, Kromann 2011; Okamura 1982) najdemo tudi primere korporativnih in vojaških ter vladnih »evfemističnih« poimenovanj, ki pa so z namenom »delovati prijetno, vljudno in neškodljivo« pravzaprav le maskiranje družbenih resnic, zato te evfemizme tukaj razumemo kot birokratsko latovščino, če (oz. največkrat ker) gre pri njih za izraze, tvorjene z namenom zavajanja, izkrivljanja ali zamegljevanja resnice o družbenih pojavih (Lutz 1989, 1990: 255). Kot edina možna izjema v povezavi z izrazi birokratske latovščine se tu kažejo evfemistična poimenovanja družbenih pojavov, ki so vsota osebnih pojavov, okoliščin ali dogodkov (npr. brezposelnost, revščina, telesne hibe). Te evfemizme sicer lahko tvorijo vladne ter nevladne ipd. ustanove, a če njihov motiv ni zavajanje, temveč – kot smo zapisali prej – olepšanje (lahko tudi samo nevtralizacija) nečesa slabega zaradi tega, da osebam, ki sodijo v poimenovano skupino, ni nelagodno, potem bi taka poimenovanja lahko ostala tu, natančneje: v podskupini *birokratskih evfemizmov*.⁵

2.3 Birokratska latovščina : jezikovnopolitična korektnost

Vsaj dve temi, omenjeni v prejšnjem poglavju (rasa, spolnost), evfemizme – in prek njih posredno izraze birokratske latovščine – povezujeta z jezikovnopolitično korektnostjo. Poimenovanja, ki so jezikovnopolitično korektna, nastajajo kot

poskus izogibati se izrazom, ki bi lahko bili razumljeni kot poskusi izločitve ali blatenja skupin ali manjšin, ki so tradicionalno označene kot zapostavljene. Na ta način naj bi se politično korektni govor skušal izogibati rasni, spolni, družbeni in politični diskriminaciji, kot tudi diskriminaciji invalidov (Lebouc 2007: 11⁶ v: Androjna 2011: 9–10).

Merila, po katerih smo prej ločili birokratsko latovščino od evfemističnih izrazov, nam omogočajo tudi odmik obojih od izrazov jezikovnopolitične korektnosti: kot take tu razumemo samo izraze, ki so v zvezi s katero od osebnih lastnosti ali okoliščin (gl. 2. člen *Splošne deklaracije človekovih pravic*, 1948) tvorjeni zaradi nediskriminatornosti in zaščite manjšin.⁷

⁴ Gl. primere za to skupino v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (1970–1991), prim. tudi Dąbrowska 1993.

⁵ Gre za razliko med *odpuščanje > prestrukturiranje delovnih mest* (birokratska latovščina) proti *brezposelni > iskalec zaposlitve* (birokratski evfemizem). Zavedamo se, da je ločnica tanka. Pri birokratskih evfemizmih je zlasti pomembno področje socialnega dela – za angleščino gl. na to temo kritičen zapis v Abramovitz 1991.

⁶ Georges Lebouc, 2007: *Parlez-vous le politiquement correct?* Bruselj: Racine.

⁷ Izrazom jezikovnopolitične korektnosti sta se med slovenskimi jezikoslovci v novejšem času raziskovalno posvečala Stabej (1997) in Gorjanc (2004, 2005, 2012). Širši družboslovni vidik tega problema razčlenjuje npr. več del zbirke Mediawatch Mirovnega inštituta.

2.4 Razlikovalna opredelitev: povzetek

Tabela 1 povzema značilnosti obravnavanih pojmov, ki so kombinacija treh meril: *motiva*, ki je primarno spodbudil tvorbo novega poimenovanja; *vsebine*, na katero se novo poimenovanje nanaša (družbeni : osebni pojav); ter *posledic*, ki jih prinaša *neuporaba* novega izraza (te so nasprotne motivu).

Tabela 1: Ključne razlike med izrazi birokratske latovščine (s podskupino prekrščevalstva), evfemizmi (s podskupino birokratskih evfemizmov) in izrazi jezikovnopolitične korektnosti s primeri

	Motiv za tvorbo	Vsebina, predmet poimenovanja	Posledica ob neuporabi	Primer
1 BIROKRATSKA LATOVŠČINA	zavajanje, izkrivljanje in zamegljevanje resnice	družbeni pojav, okoliščina, dogodek	resnica je povedana naravnost, je poimenovana neposredno	<i>ograja iz bodeče žice > tehnična ovira</i>
1.1 prekrščevalstvo	»prava« ideologija	-"	nesprejetje »prave« ideologije	<i>občina > krajevni ljudski odbor</i>
2 EVFEMIZMI	izogib nelagodnosti, nevljudnosti, nerodnosti	osebni pojav, okoliščina, lastnost, dogodek	naslovniku je nerodno, počuti se nelagodno, sporočevalec se mu zdi nevljuden	<i>umreti > izpolniti svoje zemeljsko poslanstvo*</i>
2.2 birokratski evfemizmi	olepšanje nečesa neprijetnega, slabega	družbeni pojav, okoliščina, dogodek kot vsota osebnih pojavov, okoliščin, lastnosti, dogodkov	resnica je povedana naravnost, je poimenovana neposredno, a osebam iz poimenovane skupine je zato lahko nerodno in nelagodno	<i>debeli ljudje > ljudje s prekomerno telesno težo*</i>
3 JEZIKOVNO-POLITIČNA KOREKTNOST	nežaljivost, nediskriminatornost	osebna lastnost, okoliščina ali družbeni pojav kot vsota osebnih lastnosti, okoliščin	sporočevalec je žaljiv, povzroča kulturno krivico (Jeretič 2001: 338), izloča posameznika ali posega v njegove pravice in svoboščine	<i>pederastija > homoseksualnost**</i>

* Primer je iz Androjna 2011.

** Primer je iz Gorjanc 2005.

Predlog razdelitve bi bilo sicer treba preizkusiti še na širšem gradivu, tukajšnjemu premisleku pa dodati vsaj še vidik terminologije (vključno z žargonom), ki smo ga prav tako pustili ob strani.

3 Sklep

V prispevku smo spomnili na pojmovanje birokratske latovščine (npr. Toporišič v: Štefanič 1985; gl. tudi druge prispevke v tem viru) ter jo ločili od evfemističnih izrazov in izrazov jezikovnopolitične korektnosti. Pri tem je ključno predvsem naslednje: motiv za tvorbo evfemizmov in izrazov politične korektnosti je pozitiven, medtem ko je motiv za tvorbo latovščine negativen (tu bi zavajanju, izkrivljanju in zamegljevanju resnice ter ideologiji kot skrajni obliki verjetno lahko dodali še jezikovno neznanje). Prav zato je pomembno, da ostanejo v analizah vsakega posameznega od teh pojavov izrazi birokratske latovščine še naprej jasno razpoznavni – taki, kot so v slovenskem jezikoslovju v preteklosti že bili.

Literatura

- ABRAMOVITZ, Mimi, 1991: Putting an End to Doublespeak about Race, Gender, and Poverty. *Social Work* 35/5. 380–384.
- ANDROJNA, Kaja, 2011: *Politično korektno izrazje v časnikih Delo in Dnevnik. Diplomsko delo*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- AYTO, John, 1994: *Euphemisms: over 3.000 Ways to Avoid Being Rude or Giving Offence*. Singapur: Federal Publications.
- BOJNEC, Manuela, 2011: *Slovenski in angleški žaljivi izrazi z glosarjem. Diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- la COUR, Anders, KROMANN, Joakim, 2011: Euphemisms and Hypocrisy in Corporate Philanthropy. *Business Ethics: A European Review* 20/3. 267–279.
- DĄBROVSKA, Ana, 1993: *Eufemizmy współczesnego języka polskiego*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- ENRIGHT, Dennis Joseph (ur.), 1985: *Fair of Speech: the Uses of Euphemism*. Oxford: Oxford University Press.
- GANDUCI, Alexander, 2009: *The Greatest Lies in History*. Sydney: Murdoch Books.
- GAUBE, Aleš, ŠKERL KRAMBERGER, Uroš, 2015: Bodeča žica se razrašča kot plevel. *Dnevnik*, 14. 11. 2015. www.dnevnik.si
- GJURIN, Velemir, 1991: *Slovenščina zdaj!* Ljubljana: Art agencija.
- GORJANC, Vojko, 2004: Politična korektnost in slovarski opisi slovenščine – zgolj modna muha? Marko Stabej (ur.): *Moderno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 40. SSJLK. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 153–161.
- GORJANC, Vojko, 2005: Neposredno in posredno žaljiv govor v jezikovnih priročnikih: diskurz slovarjev slovenskega jezika. *Družboslovne razprave* 21/48. 197–209.
- GORJANC, Vojko, 2012: Ideologija heteronormativnosti, prevodna in jezikovna norma. Aleksander Bjelčević (ur.): *Ideologije v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 48. SSJLK. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 38–44.
- GRADIŠNIK, Janez, 1981: *Še znamo slovensko?* Celje: Mohorjeva družba.
- HOLDER, Robert W., 2008: *A Dictionary of Euphemisms*. Oxford: Oxford University Press.
- JERETIČ, Sebastjan, 2001: Politična korektnost: primer uporabnic in uporabnikov prepovedanih drog. *Teorija in praksa* 38/2. 328–345.

- KOROŠEC, Tomo, 1992: Jezikovnokulturni vidiki vojstva na Slovenskem. *Teorija in praksa* 29/7–8. 788–791.
- LAMBDIN, William, 1981: *Doublespeak Dictionary*. New York: Pinnacle Books.
- LESNIČAR PUČKO, Tanja, 2015: Subjektiv: Izbrala je represijo. *Dnevnik*, 14. 11. 2015. www.dnevnik.si
- LI. MI., 2015: To ni bodeča žica, to je »srebrna spirala zaupanja in varnosti«. *MMC RTV SLO*, 13. 11. 2015. www.rtv slo.si
- LUTZ, William, 1989: *Doublespeak: from »Revenue Enhancement« to »Terminal Living«*. New York: Harper and Row.
- LUTZ, William, 1990: The World of Doublespeak. Christopher Ricks (ur.): *The State of the Language*. Oxford: University of California Press. 254–264.
- MODER, Janko (ur.), 1984: *Jezikovno razsodišče, 1980–1982*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- NEŽMAH, Bernard, 2015: Meje spominov: Bodeče žice, stališča vlade in pravljice prvega bančnika. *Mladina* 46, 13. 11. 2015. www.mladina.si
- OBID, Urška, 2007: *Evfemizmi: kako in zakaj na posreden način izraziti neposredno*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- OKAMURA, Raymond Y., 1982: The American Concentration Camps: A Cover-up through Euphemistic Terminology. *The Journal of Ethnic Studies* 10/3. 95–109.
- PEI, Mario, 1973: *Double-Speak in America*. New York: Hawthorn Books.
- POŽGAJ HADŽI, Vesna, BALAŽIĆ BULC, Tatjana, 2015: (Re)standardizacija v primežu nacionalne identitete: primer hrvaškega, srbskega, bosanskega in črnogorskega jezika. *Slovenščina 2.0* 3/2. 67–94.
- RADMILOVIČ, Marko, 2015: Zapisi iz močvirja: Ustavi me tehnično. *MMC RTV SLO*, 10. 11. 2015. www.rtv slo.si
- RAWSON, Hugh, 2003: *Dictionary of Euphemisms and Other Doubletalk*. New Jersey: Castle Books.
- ROJC, Tanja, 1995: *Evfemizmi kot nujnost v jeziku in analiza evfemističnih izrazov v dnevnem časopisju*. Diplomatska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Splošna deklaracija človekovih pravic, 1948. www.varuh-rs.si
- STABEJ, Marko, 1997: Seksizem kot jezikovnopolični problem. Aleksandra Derganc (ur.): *Ženska v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 33. *SSJLK*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 57–68.
- ŠTEFANIČ, Peter (ur.), 1985: *Povejmo naravnost! Jezikovni odsevi birokratskih odklonov v samoupravni družbi in jezik množičnih občil*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1991: *Družbenost slovenskega jezika: sociolingvistična razpravljanja*. Ljubljana: DZS.
- VEZJAK, Boris, 2015: V čem je Cerar hujši od Orbana. *In media res*, 12. 11. 2015. <https://vezjak.com>
- WASSERMAN, Paul, HAUSRATH, Don, 2006: *Weasel Words: the Dictionary of American Double-speak*. Herndon: Capital Books.